

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системи підготовки майбутніх учителів для роботи в інтернатних закладах, фахівців для роботи з підлітками девіантної поведінки у притулках, кімнатах тимчасового перебування, центрах соціальної, психологічної реабілітації. Тому серед пріоритетних напрямів сучасної педагогічної науки вагоме місце посідає дослідження широкого кола питань підготовки майбутнього фахівця, зокрема підготовки до роботи з підлітками девіантної поведінки.

Проблема підготовки вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки, її різні аспекти, привертала увагу багатьох дослідників. Ученими досліджено: соціально-педагогічні причини виникнення асоціальної поведінки неповнолітніх (Ю.В.Гербеєв, Е.Г.Костяшкін, Г.П.Медведев, В.М.Оржеховська), психологічну специфіку правопорушень неповнолітніх (С.А.Белічева, В.В.Ковальов), діагностику відхилень у поведінці школярів (А.С.Белкін, О.І.Кочетов, В.М.Обухов), шляхи і засоби попередження асоціальної поведінки учнів (В.Г.Баженов, О.Д. Гонєєв, Л.В.Кондрашова), профілактику девіантної поведінки неповнолітніх (І.В.Козубовська, Т.Є.Колесіна, І.І.Парфенович, Г.О. Пономаренко), корекцію відхилень у поведінці неповнолітніх (Н.М.Апетик, Г.В.Товканець), теоретичні і методичні засади підготовки студентів ВНЗ до виховної діяльності з неповнолітніми (Т.А.Андрюшок, Н.А.Бугаєць, О.А.Дубасенюк, Г.В. Троцько), фактори, що впливають на формування девіантної поведінки особистості та особливості корекційної роботи з підлітками (І.Доллард, К.Леонгард, Д.Міллер, М.Раттер, Й.Толман, К.Хелкама та ін.).

У пошуках шляхів підготовки студентів до роботи з підлітками девіантної поведінки важливе значення посідають наукові праці вчених з питань підготовки майбутніх учителів у педагогічних інститутах та університетах (І.М.Богданова, А.М.Богущ, М.Б.Євтух, І.А.Зязюн, Е.Е.Карпова, З.Н. Курлянд, А.Ф.Линенко, Р.І.Хмелюк, О.С. Цокур), класичних університетах (А.М.Алексюк, Л.Г.Коваль, В.В.Сагарда). Проблемі формування особистості вчителя, практичної підготовки до педагогічної діяльності, зокрема до роботи з важковиховуваними, присвячені роботи О.О.Абдулліної, І.П.Огороднікова, А.І.Піскунова, В.О.Сластьоніна, М.Н.Фіцули.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки засвідчив, що й досі не вивчено сутність підготовки студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, недостатньо розкрито особливості формування готовності до цього напрямку професійної діяльності в майбутніх учителів. Означене й зумовило вибір теми

дисертаційного дослідження “Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до тематики, передбаченої планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Одеського національного університету імені І.І.Мечникова “Концептуальні засади та психолого-педагогічні підходи до визначення методологічної сутності і дидактичного структурування інноваційних технологій навчання у вищій школі” (№0101U008291). Автором досліджувалася проблема підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки в контексті застосування інноваційних технологій навчання.

Тема затверджена Вченою радою факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (протокол №4 від 17.12.1998 року), закоординована в координаційній раді АПН у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №8 від 29.10.2002 року).

Мета дослідження – визначити та експериментально апробувати педагогічні умови і методику підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання дослідження**:

1. Визначити сутність і структуру понять “готовність студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки”, “підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки” та уточнити поняття “девіантна поведінка”.
2. Визначити компоненти, критерії, показники та охарактеризувати рівні сформованості готовності студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки.
3. Виявити та експериментально перевірити педагогічні умови формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки.
4. Розробити й апробувати структурну модель формування готовності студентів до роботи з підлітками девіантної поведінки.

Об'єкт дослідження – професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів у класичному університеті.

Предмет дослідження – процес формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки.

Гіпотеза дослідження – процес підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- поповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів теоретичними питаннями щодо проблеми девіантної поведінки підлітків;
- забезпечення майбутніх учителів навичками і вміннями корекційно-виховної роботи;
- організація комплексу тренінгових занять контекстового характеру.

Загальну методологію дослідження становлять філософські положення теорії системного підходу як методологічного способу пізнання педагогічних явищ; об'єктивні закономірності розвитку пізнавальної діяльності, детермінації її об'єктивними й особистісними факторами, переходу кількісних змін в якісні; психолого-педагогічні теорії розвитку і саморозвитку професійних якостей особистості під час діяльності.

Теоретико-методологічні засади дослідження склали наукові праці, в яких розкрито: психолого-педагогічну сутність девіантної поведінки підлітків (М.А.Алемаскін, С.А.Белічева, А.С.Белкін, А.Д.Гонєєв, Л.М.Зюбін, А.І.Кочетов, В.М.Мясищев, І.А.Невський та ін.); медичний (психобіологічний) аспект проблеми поведінки підлітків, що відхиляється від норми (А.С.Гройсман, В.П.Кащенко, А.Є.Личко та ін.), морально-правовий (кримінологічний) аспект (Б.Н.Алмазов, Г.М.Міньковський, Д.І.Фельдштейн та ін.); взаємозв'язок феномена “соціальне сирітство” та девіантної поведінки підлітків (В.Г.Бочарова, Н.П.Іванова, М.Н.Лазутова та ін.); загальну теорію систем і системного підходу (Л.Г.Анісімов, П.К.Анохін, С.М. Глазичев, І.П.Іванов та ін.), а також теорію організації та вдосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі (А.М.Алексюк, Ю.К.Бабанський, Є.В.Бондаревська, В.Я.Ляудіс, В.П.Безпалько та ін.); способи моделювання професійної діяльності (Н.В.Кузьміна, Н.Ф.Тализіна, В.А.Якунін та ін.); використання тренінгу як засобу професійного навчання майбутніх учителів (І.В.Вачков, Ю.М.Ємельянов, Н.В.Клюєва, Г.А.Ковальов, Л.А.Петровська, Х.Х.Миккін та ін.); особливості формування особистості у процесі педагогічної підготовки (А.М.Богуш, Е.Е.Карпова, Н.В.Кічук, З.Н.Курлянд, А.Ф.Линенко, Р.І.Хмельюк, О.С.Цокур); ідеї демократизації і гуманізації вищої освіти.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і узагальнення філософської, психолого-педагогічної, навчально-методичної та інструктивно-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, а також узагальнення інформації, досвіду роботи викладачів в умовах університетської системи освіти щодо організації і вдосконалення професійної підготовки вчителів; класифікація, індукція, дедукція, аналогія, моделювання для побудови моделі формування готовності студентів

університету до роботи з підлітками девіантної поведінки; емпіричні: спостереження й аналіз педагогічних явищ і процесів, бесіди, інтерв'ювання та анкетування викладачів, учителів, студентів з метою вияву основних протиріч і недоліків у змісті, методах і формах професійно-педагогічної підготовки вчителів; методи експертної оцінки та узагальнення незалежних характеристик, тестування, монографічний опис студентів з метою розподілу студентів за рівнями сформованості готовності; педагогічний експеримент (констатуючий і формуючий), аналіз його результатів з використанням методів математичної статистики з метою перевірки розробленої моделі.

Базою дослідження виступили: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеські міські притулки для неповнолітніх №1 та 2. Дослідно - експериментальною роботою було охоплено 1200 студентів і 120 вихователів, учителів. У формуючому експерименті брали участь студенти факультету романо-германської філології (95 осіб).

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в тому, що вперше досліджено процес підготовки студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки; визначено сутність і структуру понять “готовність студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки”, “підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки”; уточнено поняття “девіантна поведінка”; визначено комплекс педагогічних умов формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки; розроблено й науково обґрунтовано структурну модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки; подальшого розвитку дістала технологія підготовки майбутніх учителів у класичному університеті, побудована на принципах особистісно орієнтованого, діяльнісного підходів до формування особистості майбутнього фахівця.

Практична значущість дослідження полягає в розробці й апробації педагогічної технології цілеспрямованої підготовки майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки, методики діагностики рівнів сформованості готовності до роботи з підлітками девіантної поведінки, спецкурсу “Основи роботи з підлітками девіантної поведінки” з використанням професійного тренінгу. Матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні гуманітарно-педагогічних дисциплін у вищих закладах освіти.

Основні положення та результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження №342 від 14.02.2004 р.), Ізмаїльської загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків (довідка №138 від 05.11.2003 р.),

Одеської загальноосвітньої школи-інтернату №4 для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (довідка № 115 від 11.06.2003 р.), Одеської загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів №5 (довідка про впровадження № 216 від 13.06.2003 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечувалася методологічним і теоретичним обґрунтуванням вихідних концептуальних положень; використанням системи методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням; якісним і кількісним аналізом експериментальних даних безпосередньо в навчально-виховному процесі підготовки майбутніх учителів у класичному університеті; репрезентативністю вибірки досліджуваних.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, рекомендації, результати дослідження доповідалися на міжнародних (м. Київ, 1999; м. Чернівці, 1999; м. Тирасполь, 2002; м. Одеса, 2004); всеукраїнських (м. Одеса, 2000, 2001; м. Полтава, 2001, 2003; м. Миколаїв, 2001; м. Запоріжжя, 2003) науково-методичних і практичних конференціях; обговорювалося на засіданнях кафедри педагогіки, на щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Основні результати дослідження викладено в 16 публікаціях, 4 з них – у фахових виданнях України, 2 – у співавторстві, 1 методичні рекомендації (у співавторстві).

Особистий внесок автора в роботах у співавторстві полягає в аналізі соціально-психологічного і педагогічного стану підлітків, які потрапляють до притулку, дослідженні відхилень емоційного розвитку дітей соціальних сиріт, розробці й аналізі тренінгової програми підготовки майбутніх викладачів до корекційно-виховної роботи з дітьми-соціальними сиротами.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Зміст дослідження викладено на 200 сторінках машинописного тексту. В тексті міститься 20 таблиць, 1 схема, 7 діаграм, що займають 7 самостійних сторінок основного тексту, 15 додатків. Список використаних джерел охоплює 264 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дослідження; подано дані щодо апробації і впровадження одержаних результатів та структуру роботи.

У **першому розділі** “Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки” проаналізовано стан

досліджуваної проблеми у вітчизняній і зарубіжній літературі; визначено сутність і структуру понять “готовність студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки”, “підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки”; визначено компоненти готовності майбутніх учителів до роботи з підлітками-девіантами; уточнено поняття “девіантна поведінка”; розглянуто феномен соціального сирітства, як один з факторів формування девіантної поведінки підлітків.

Ґрунтуючись на аналізі психолого-педагогічної літератури з питання дезадаптаційної поведінки особистості, ми дійшли висновку, що багатьма вченими дезадаптація розглядається як процес, що свідчить про невідповідність взаємодії людини з довкіллям, наслідками якого може бути формування поведінки, яка відхиляється від норми.

Поведінку, що відхиляється від норми, розглядають як невідповідність дій та вчинків дитини суспільним вимогам, моральним нормам, етичним правилам (В.Г.Баженов, А.С.Белкін, А.І.Кочетов, Б.Ш.Натанзон та ін.). Учені (Ю.В.Гербеєв, Г.П.Медведев, І.О. Невський та ін.) вбачають у такій поведінці відхилення від існуючих правових норм та співвідносять поняття “поведінка, що відхиляється від норми”, з “протиправною”. Науковці (Л.М.Зюбін, М.А.Алемаскін, С.А.Белічева, О.Г.Ковальов та ін.) трактують таку поведінку, як порушення моральних норм та своїх етичних обов’язків, з одного боку, та як порушення закону, з іншого. Загальним у цих тлумаченнях поняття девіантної поведінки є те, що йдеться не про окремі вчинки, а про більш чи менш стабільний вироблений стереотип поведінки, тісно пов’язаний зі стійкими особистісними властивостями суб’єктів такої поведінки. Слідом за вченими (С.А.Бадмаєв, І.А. Невський, В.А.Пятунінін), ми розглядали поведінку, що відхиляється від норми, з позиції наслідків такої поведінки для особистості підлітка.

У дослідженні було визначено такі характеристики девіантної поведінки підлітків: девіантна поведінка є наслідком процесу дезадаптації; девіантна поведінка є наслідком стійкої патогенної, психічної або соціальної дезадаптації та на відміну від простих відхилень у поведінці, призводить до формування моделі поведінки суб’єкта; такі поведінкові прояви підлітка є стереотипними, постійними, тісно пов’язаними зі стійкими особистісними властивостями людини; девіантна поведінка характеризується значною ушкодженістю для окремої особистості та перешкоджає її подальшій соціалізації.

У процесі аналізу факторів, що впливають на формування девіантної поведінки підлітків, ми звернули увагу на вивчення феномена “соціальне сирітство” та як наслідків такого явища – підліткового бродяжництва, безпритульності. Згідно з останніми дослідженнями явища підліткового

бродяжництва (М.А.Алемаскін, А.С.Белкін, А.І.Дольова, Г.М.Міньковський, Г.В.Остяков та ін.), така поведінка підлітків у своєму розвитку проходить декілька стадій, на останній з них переходить у стійку звичку, призводить до зміни поведінки дитини в цілому, дезадаптації та порушення нормального процесу соціалізації. Означене дозволило нам віднести явище бродяжництва до різновидності девіантної поведінки підлітків.

Проблема підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності була предметом вивчення багатьох учених (О.О.Абдулліна, А.М.Алексюк, Ю.С.Алфьоров, О.С.Анісімов, Є.В.Бондаревська, Ф.Н.Гоноблін, І.О.Зімня, Т.І.Ільїна, Л.В.Кондрашова, Н.В.Кузьміна, В.О.Сластьонін, Н.Ф.Тализіна та інші).

Учені (О.О.Абдулліна, Н.В.Кузьміна, Н.Ф.Тализіна, Є.В.Бондаревська та інші) професійну підготовку майбутнього вчителя трактують як процес формування та збагачення настанов, знань і вмінь, які необхідні майбутньому фахівцю для адекватного виконання специфічних завдань навчально-виховного процесу.

У науково-методичній та психолого-педагогічній літературі (Л.М.Ахмедзянова, І.М.Богданова, Ф.Н.Гоноблін, І.Я.Зязюн, Т.О.Ільїна, Е.Е.Карпова, Н.В.Кічук, Л.В.Кондрашова, Н.В.Кузьміна, З.Н.Курлянд, А.Ф.Линенко, Г.О.Нагорна, В.О.Сластьонін, Р.І.Хмельюк, О.С.Цокур, О.І.Щербаков та інші) професійна підготовка майбутніх учителів розглядається як цілісний процес засвоєння та закріплення загально педагогічних і спеціальних знань, умінь і навичок; результатом цього процесу є готовність майбутнього фахівця до професійної діяльності.

Основними компонентами професійної підготовки майбутнього вчителя є цілі, зміст та засоби професійної підготовки, діяльність студентів і діяльність викладача.

Під підготовкою студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки ми розуміємо процес формування у студентів під час навчання у ВНЗ сукупності науково-педагогічних знань, професійно-педагогічних умінь, навичок, а також якостей особистості, що обумовлюють ефективне вирішення завдань корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки. Серед компонентів підготовки майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки ми визначаємо цільовий, змістовий, технологічний компоненти.

Готовність студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки ми розуміємо як прикінцеве цілісне активне особистісне утворення, що є синтезом її мотиваційної, емоційно-вольової, розумової, операційної підготовленості до здійснення корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки. У дослідженні готовність розглядається не

тільки як психологічний компонент професійної діяльності вчителя, але й виступає як первинна фундаментальна умова її ефективного здійснення.

У структурі загальної готовності майбутнього вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки ми виділили когнітивний, діяльнісний, мотиваційний, емоційно-вольовий та оцінно-прогностичний компоненти.

Когнітивний компонент включає в себе знання, необхідні вчителю для здійснення роботи з підлітками девіантної поведінки: знання психолого-педагогічних закономірностей розвитку особистості в межах норми; поінформованість про основні причини порушення психофізіологічного розвитку підлітків; знання сутності та форм прояву девіантної поведінки підлітків; знання основних причин формування девіантної поведінки в підлітків; знання методів діагностики, основних принципів, методів, форм і засобів виховання та корекції підлітків девіантної поведінки.

Діяльнісний компонент містить уміння і навички, що необхідні вчителю для здійснення корекційно-виховної роботи з підлітками: навички інтерпретації та діагностики девіантної поведінки підлітків; адекватна оцінка мотиву вчинків підлітка; професійне володіння методами психолого-педагогічної діагностики, навичками вербального впливу на особистість; наявність навичок ведення виховної та корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки та колективом.

Мотиваційний компонент у структурі готовності вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки посідає одне з центральних місць. Таке твердження пов'язане з тим, що мотиви детермінують будь-яку діяльність, виступають провідним фактором регуляції активності особистості, її поведінки. Зміст мотиваційного компонента складають: орієнтація на особистісний підхід до підлітка; активність в оволодінні психолого-педагогічними знаннями, вміннями і навичками роботи з підлітками девіантної поведінки; сформованість пізнавальних і професійно-практичних потреб; зсув мотивів на ціль професійно-педагогічної підготовки (робота з підлітками девіантної поведінки)

Емоційно-вольовий компонент включає позитивне ставлення до особистості підлітка девіантної поведінки; віру в потенційні можливості особистості; наявність професійно-значущих якостей особистості вчителя для вдалого здійснення корекційно-виховної роботи; здібності до саморегуляції та керування своїм емоційним станом.

Оцінно-прогностичний компонент визначає можливість майбутнього фахівця аналізувати та оцінювати результати своєї педагогічної діяльності; вміння вносити корективи в педагогічний процес розвитку, змін особистості підлітка девіантної поведінки.

У другому розділі “Дослідно-експериментальна робота з формування готовності майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки” визначено критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутнього вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки; описано методику діагностики означеної якості; визначено педагогічні умови формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки та розроблено структурну модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки; проаналізовано результати дослідження.

З метою аналізу стану педагогічної практики вищої школи з досліджуваної проблеми було проведено пошуковий і констатуючий експеримент, що передбачали такі завдання: підбір комплексу діагностичних процедур для визначення рівня готовності студентів до роботи з підлітками девіантної поведінки; виявлення і аналіз труднощів, що виникають у студентів, учителів і вихователів у процесі роботи з підлітками девіантної поведінки; визначення критеріїв, показників та рівнів готовності до роботи з підлітками-девіантами; формування на основі результатів дослідження підгруп, які розрізняються за рівнем готовності до роботи з обраною категорією підлітків; виділення та опис типології досліджуваних з кожної групи, з метою здійснення індивідуального підходу на етапі проведення формуючого експерименту.

Для узагальнення одержаних даних було використано критеріальний підхід до діагностики рівнів сформованості готовності майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки, виокремлено критерії та відповідні показники досліджуваної якості. Серед критеріїв було визначено: теоретичний - наявність у респондентів знань психолого-педагогічних закономірностей та особливостей розвитку особистості підлітка девіантної поведінки та форм прояву відхилень у поведінці; практичний - володіння вміннями і навичками проведення корекційно-виховної роботи з підлітками - девіантами; ціннісний - наявність правильних уявлень про роль учителя в роботі з підлітками девіантної поведінки; оцінний - адекватна оцінка результату корекційно-виховної роботи з підлітками девіантами; особистісний - наявність професійно-значущих особистісних характеристик та їх прояв у процесі взаємодії з підлітками девіантної поведінки. Оцінювання прояву ознак готовності здійснювалося методом експертної оцінки компетентними суддями за чотирибальною шкалою. Для кожного досліджуваного було обчислене середнє арифметичне, що характеризувало рівень розвитку готовності до роботи з підлітками-девіантами. На підставі цього, відповідно до визначених критеріїв і їх показників було визначено такі рівні готовності: високий, середній, низький.

Високий: студенти характеризуються високими навчальними досягненнями, високим рівнем навчальної мотивації, розвиненими здібностями до емпатії, емоційною стійкістю та зрілістю, високим рівнем розвитку соціальної перцепції, рухливістю та швидкістю реакції, орієнтації у соціальній дійсності. Усі респонденти вміють ефективно використовувати можливості спілкування, збагачувати й активізувати цей процес. Студенти усвідомлюють потребу роботи з підлітками девіантної поведінки, адекватність сприйняття дитини та інтерес до її індивідуальних особливостей, прагнуть надати допомогу в процесі вирішення труднощів розвитку особистості підлітка-девіанта.

Середній: майбутні вчителі характеризуються високими показниками навчальних досягнень, але подекуди такі показники мають ситуативний прояв у поведінці студентів. Інтереси досліджуваних цієї групи досить обмежені, в них наявні неадекватність самооцінки, відсутність реалістичного ставлення до життєвих ситуацій, подальші професійні прагнення мають дуже розмиті, недиференційовані ознаки. Студенти цього рівня не володіють навичками адекватного діагностування девіантних тенденцій у поведінці підлітків та визначення факторів, що впливають на формування девіантної поведінки. Майбутні педагоги усвідомлюють необхідність проведення корекційно-виховної роботи, але припускаються помилок у процесі вирішення практичних завдань.

Низький: студенти характеризуються пасивністю як у процесі навчання, так і у суспільному житті свого факультету, практично в них відсутні будь-які захоплення, улюблені справи, їхні інтереси дуже хаотичні; вони відчують труднощі у процесі взаємодії з підлітками-девіантами, при складанні плану корекційно-виховної роботи. Загальною характеристикою для всіх представників цього рівня є наявність проблем у спілкуванні та взаємодії з іншими членами педагогічного, студентського колективу.

За результатами констатуючого експерименту, високий рівень готовності студентів до роботи з підлітками девіантної поведінки був характерний лише для 12% та 19% студентів 3 та 4-5 курсів; середній рівень було виявлено у 15,7% студентів 3 та 26,9% студентів 4-5 курсів; низький – у 72,3% студентів 3 та 54,1% студентів 4-5 курсів. Отже, більшість студентів класичного університету не готові до роботи з підлітками девіантної поведінки.

Серед причин недостатньої підготовки майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки було виокремлено такі: 1. Підготовка майбутніх учителів у класичному університеті здійснюється без належного урахування особливостей українського суспільства, насамперед недостатньо враховується положення особистості підлітка в сучасних умовах. 2. Відсутня цілеспрямована підготовка до означеного напрямку професійної

діяльності у процесі викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу, а також практичні заняття корекційної направленості та можливості взаємодії з підлітками-девіантами. 3. Фактором, що сутнісно обмежує можливості ефективної підготовки до роботи з підлітками девіантної поведінки майбутніх учителів, є слабе методичне озброєння, відсутність методичних рекомендацій за цим напрямом професійної діяльності. 4. Технології викладання психолого-педагогічних дисциплін обираються здебільшого без урахування індивідуальних особливостей студентів, рівня їхньої активності. 5. Форма проведення педагогічної практики у класичних університетах не дозволяє реалізувати всі можливості ефективної підготовки майбутнього фахівця до означеного виду діяльності.

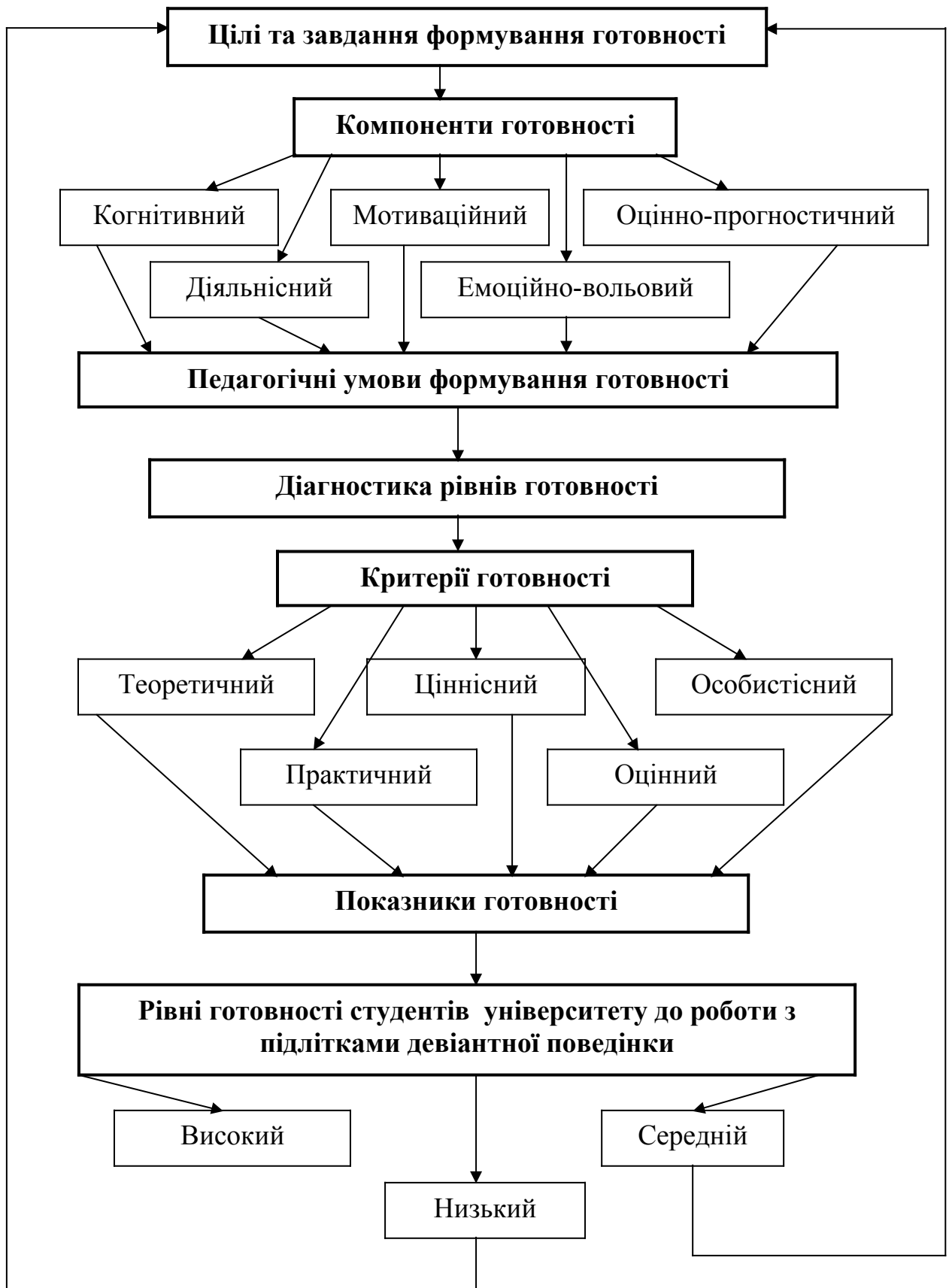
На формуючому етапі було розроблено структурну модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, що охоплювала цілі та завдання формування готовності, педагогічні умови, компоненти, критерії, показники та рівні готовності студентів класичного університету до роботи з підлітками-девіантами (див. схему).

Ми намагалися побудувати педагогічний процес таким чином, щоб загальноосвітня, психолого-педагогічна, спеціальна підготовка студентів університету передбачала озброєння студентами знаннями про особливості девіантних проявів підлітків; у процесі підготовки вони набували не тільки інтегративних, логічно пов'язаних знань з проблеми девіантної поведінки підлітків, але й узагальнених умінь і навичок, що необхідні для корекційно-виховної роботи з підлітками.

У цьому зв'язку нами було виокремлено педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя до означеної професійної діяльності: поповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів теоретичними питаннями щодо проблеми девіантної поведінки підлітків; забезпечення майбутніх учителів навичками і вміннями корекційно-виховної роботи; організація комплексу тренінгових занять контекстного характеру.

Сутність формуючого експерименту полягала в тому, щоб реалізувати таку систему організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, яка б стимулювала розвиток у них ознак прояву кожного з компонентів готовності. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася за такими напрямками: розширення та поглиблення психолого-педагогічних знань майбутніх учителів, що складало основу формування і розвитку когнітивного компонента готовності, через уведення додаткового матеріалу до змісту курсів “Педагогіка”, “Методика виховної роботи”, “Основи педагогічної майстерності” та в тематику курсових і науково-дослідних робіт.

Структурна модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки

З метою формування діяльнісного компонента готовності було розроблено та включено у процес педагогічної підготовки майбутніх учителів спецкурс “Основи роботи з підлітками девіантної поведінки”, що поєднував теоретичні й практичні знання з виконанням науково-дослідницьких завдань студентами безпосередньо в педагогічних колективах шкіл, Одеських міських притулках. Актуалізація мотиваційного компонента готовності відбувалася шляхом включення студентів в активну пізнавальну діяльність та під час участі у тренінгових заняттях контекстового характеру. Розвиток емоційно-вольового компонента відбувався у процесі проведення спеціально розроблених тренінгових занять “Школи волонтерів” та у процесі волонтерської діяльності в Одеському міському притулку для неповнолітніх №1. Стимулювання процесу розвитку оцінно-прогностичного компонента готовності відбувалося шляхом включення студентів у ситуації самопізнання під час проведення тренінгових занять.

У ході експериментальної роботи значне місце відводилося спецкурсу “Основи роботи з підлітками девіантної поведінки” та заняттям у “Школі волонтерів”. Спецкурс “Основи роботи з підлітками девіантної поведінки” був розрахований на 50 годин аудиторних занять, із них 24 години лекційних та 26 годин практичних занять. Зміст і технологія викладання означеного спецкурсу були розраховані, з одного боку, на розвиток особистості кожного студента та становлення його як творчого фахівця, з іншого, – на його подальшу активну участь у вирішенні проблеми профілактики та роботи з підлітками девіантної поведінки.

Програма “Школи волонтерів” була створена за принципами тренінгової роботи та відповідала усім специфічним рисам тренінгової технології. Метою програми “Школи волонтерів” була теоретична й практична підготовка студентів до здійснення корекційно-виховної роботи з дітьми-соціальними сиротами, учнями з девіантними тенденціями у поведінці засобами тренінгової технології.

У процесі формування готовності студентів до роботи з підлітками девіантної поведінки були визначені й апробовані такі найбільш ефективні особистісно орієнтовані технології навчання, як ситуаційне навчання, проектна технологія, технологія проведення дискусій (вільні прогресивні дискусії, перехресні дискусії), технологія навчальних конкурсів, рольові ігри.

Особливе місце під час реалізації запропонованих педагогічних умов було відведено тренінговій технології. Під тренінговою технологією ми розуміємо цілісну циклічну організацію занять, об’єднаних однією структурою, обмежених у часі і дидактичному просторі, і спрямованих на всебічний аналіз проблемних професійних ситуацій взаємодії з підлітками-девіантами.

У процесі експериментальної роботи було проведено три зрізи щодо визначення рівнів готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки. Перший з них – констатуючий, другий – проміжний і третій – прикінцевий. Порівняльні результати рівнів готовності у студентів експериментальної та контрольної груп подано в таблиці.

Таблиця

Рівні сформованості готовності студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки

Рівні		Високий			Середній			Низький		
Групи	Зрізи	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Контр. група	%	10,2	14,4	18,4	38,8	42,8	51	51	42,8	30,6
Експ. група	%	13	28,3	47,8	39,2	47,8	41,3	47,8	23,9	10,9

Як видно з таблиці, позитивні зміни відбулися в обох групах, однак у студентів експериментальної групи готовність до роботи з підлітками девіантної поведінки досягла значно вищих рівнів розвитку. Так, на констатуючому етапі дослідження високий рівень був характерний для 13% студентів експериментальної і 10,2% - контрольної груп. Тоді як на прикінцевому етапі цього рівня досягли вже 47,8% студентів експериментальної і 18,4% - контрольної груп. Середній рівень готовності до роботи з підлітками-девіантами до початку проведення експериментальної роботи було виявлено у 39,2% студентів експериментальної і 38,8% - контрольної груп, після проведення експериментальної роботи відповідно 41,3% та 51%. На низькому рівні готовності ще й досі залишалося 10,9% студентів експериментальної та 30,6% - контрольної груп (було відповідно 47,8 та 51%).

Порівняльний аналіз показників рівнів готовності до роботи з підлітками девіантної поведінки у студентів експериментальної і контрольної груп, перевірка емпіричних даних математичними методами (нами було використано t – критерій Стьюдента та критерій χ^2), експертні оцінки і самооцінки розвитку компонентів готовності та якості загалом свідчать про ефективність розробленої нами моделі формування готовності до роботи з підлітками девіантної поведінки та запропонованих педагогічних умов.

У **висновках** подано результати дослідження, основні з них такі.

У дисертації досліджено проблему підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, визначено педагогічні умови формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки.

1. Під підготовкою студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки ми розуміємо процес формування у студентів під час навчання у ВНЗ сукупності науково-педагогічних знань, професійно-педагогічних умінь, навичок, а також якостей особистості, що обумовлюють ефективне вирішення завдань корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки. Серед компонентів підготовки майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки визначено: цільовий, змістовний, технологічний компоненти.

2. Готовність студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки – це прикінцеве цілісне активне особистісне утворення, що є синтезом її мотиваційної, емоційно-вольової, розумової, операційної підготовленості до здійснення корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки. У структурі загальної готовності майбутнього вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки ми виділили когнітивний, діяльнісний, мотиваційний, емоційно-вольовий та оцінно-прогностичний компоненти. Визначення сутності загальної готовності вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки дало можливість розробити критерії, показники та рівні її сформованості.

3. Девіантна поведінка підлітків визначається нами як поведінка, яка є наслідком процесу дезадаптації. На відміну від простих відхилень у поведінці підлітка, девіантна поведінка має характер стереотипного, стійкого утворення та призводить до формування моделі поведінки суб'єкта. Характерологічною рисою такої поведінки є значний збиток для подальшої соціалізації особистості підлітка.

4. На формуючому етапі дослідження було розроблено структурну модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, що включала: цілі та завдання формування готовності, педагогічні умови, компоненти готовності, діагностику рівня готовності, критерії, показники готовності, рівні готовності студентів класичного університету з підлітками девіантної поведінки. Структурна модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками-девіантами реалізовувалася через зміст курсів “Педагогіка”, “Методика виховної роботи”, “Основи педагогічної майстерності”, спецкурс “Основи роботи з підлітками девіантної поведінки”, спеціально розроблені тренінгові заняття “Школи волонтерів” та у процесі волонтерської діяльності.

5. Педагогічними умовами формування готовності студентів університету до роботи з підлітками-девіантами є: поповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів теоретичними питаннями щодо проблеми девіантної поведінки підлітків; забезпечення майбутніх учителів навичками і

вміннями корекційно-виховної роботи; організація комплексу тренінгових занять контекстного характеру.

6. Реалізація розробленої структурної моделі позитивно вплинула на формування готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки. Як засвідчили дані підсумкового зрізу, в експериментальній групі високого рівня досягли 47,8% студентів (у контрольній 18,4%), середнього – 41,3% (у контрольній групі – 51%). Зменшилися показники низького рівня з 47,8% до 10,9% (у контрольній з 51% до 30,6%).

7. Дослідження також дозволило виявити такі тенденції у процесі розвитку готовності студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: розвиток когнітивного компонента готовності до роботи з підлітками девіантної поведінки залежить від змісту та форм навчання; індивідуальна та групова робота студентів у межах сучасних технологій навчання (у даному випадку, тренінгова робота) призводить до змін в особистісній сфері майбутнього вчителя; волонтерська практика сприяє розвитку мотиваційної сфери особистості майбутнього фахівця, закріплює педагогічну спрямованість особистості майбутнього вчителя.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальшого дослідження потребує: профілактика дитячої бездоглядності та розробка технологій роботи вчителя з “дітьми вулиці”; підготовка спеціальних педагогічних кадрів до роботи з підлітками девіантної поведінки у системі дитячих притулків, реабілітаційних центрах з урахуванням специфіки роботи таких закладів; дослідження можливостей професійного педагогічного тренінгу у процесі підготовки майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Вейланде Л.В.-В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки // Науковий Вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 6-7. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2002. - С. 111 – 115.
2. Вейланде Л.В.-В. Діагностика готовності майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки // Науковий Вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 5-6. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2003. – С.100 – 107.
3. Вейланде Л.В.-В. Професійний тренінг, як засіб підготовки студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки // Науковий Вісник Південноукраїнського державного педагогічного

- університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 9 -10. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2003. – С.74 – 80.
4. Вейланде Л.В.-В. Особливості корекційно-виховної діяльності з учнями професійно-технічних закладів освіти // Науковий Вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Спеціальний випуск “Проблеми соціалізації майбутніх фахівців в контексті вимог Болонського процесу” – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2004. – С.29 – 32.
 5. Вейланде Л.В.-В. Розробка моделі формування готовності студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки // Науковий Вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Спеціальний випуск “К.Д.Ушинський і сучасність: пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти” – Ч.І. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2004. - С. 81 – 84.
 6. Вейланде Л.В.-В. Теоретичні основи самореалізації майбутнього учителя у професійній діяльності // Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства: Матеріали доповідей міжнар. науково-практ. конф., 21 – 23 квітня, 1999. – Ч.1. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 143 – 147.
 7. Вейланде Л.В.-В., Якубовська О.М. Соціально-психологічна реабілітація підлітка в системі притулків // Проблеми національного виховання системі неперервної освіти: Матеріали Третьої міжнар. науково-практ. конф. – Чернівці, 1999. – С. 240 – 243.
 8. Вейланде Л.В.-В., Якубовська О.М. Використання тренінгових технологій при підготовці майбутніх викладачів до корекційно-розвиваючої роботи з дітьми соціальними сиротами // Матеріали звітної наук. конф. професорсько-викладацького складу факультету РГФ Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова. – Одеса: Латстар, 2000. - С. 176 – 179.
 9. Вейланде Л.В.-В. Підготовка майбутніх викладачів до корекційно-розвиваючої роботи //Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. пр. – К.: НПУ, 2001. – Вип.5. – С.150 – 155.
 10. Вейланде Л.В.-В. Вчитель як суб’єкт корекційно-педагогічної діяльності // Актуалізація ідей антропоцентризму в умовах реформування загальноосвітньої і вищої школи: Матеріали всеукр. науково-практ. конф. – Секції І, ІІ. – Полтава, 2001 - С. 131 – 134.
 11. Програма “Діти вулиці”. Методичні рекомендації з медико-психологічної, соціальної та педагогічної реабілітації дітей у притулку // Укладачі Хабарові А., Жадан Т., Будіянський Н., Вейланде Л. та ін. – К.: Нора-принт, 2001 – 96с.

12. Вейланде Л.В.-В. Психолого-педагогічні аспекти впровадження тренінгових технологій у процесі підготовки вчителів // Загальноосвітні школи інтернати в сучасній Україні: Матеріали всеукр. науково-практ. конф. “Виховні системи загальноосвітніх шкіл-інтернатів: нові підходи і технології” – Миколаїв: МДПУ, 2002. – С.36 – 39.
13. Вейланде Л.В.-В. Механізми утворення стійкої тенденції до бродяжництва у підлітків // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи: Матеріали всеукр. науково-практ. конф. – Одеса, 2002. – С.141 –145.
14. Вейланде Л.В.-В. Розвиток сучасних технологій навчання в системі особистісно-орієнтованої освіти // II Слов’янські педагогічні читання: Тези докладів міжнар. конф. – Тирасполь: РІО ПДУ, 2003. -С. 66 – 69.
15. Вейланде Л.В.-В. Проблеми розвитку особистісно-орієнтованих освітніх технологій у педагогічній теорії // Теорія та практика особистісно-орієнтованої освіти: Матеріали всеукр. науково-практ. конф. 8 – 10 квітня, 2003р. (1 частина) – Київ - Запоріжжя: Просвіта, 2003. -С. 190-197.
16. Вейланде Л.В.-В. Соціально-психологічна характеристика дітей, які потрапляють до притулків для неповнолітніх // Витоки. Альманах української асоціації Антона Макаренка. Зб. науково-педагогічних і літературно-публіцистичних матеріалів. - Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка. – Видавництво АСМІ, 2003. – С. 50 – 52.

Анотація

Вейланде Л.В.-В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (м. Одеса), Одеса, 2005.

У дисертації досліджено проблему підготовки студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки. Визначено сутність готовності майбутніх учителів до роботи з підлітками девіантної поведінки, розглянуто її компоненти, критерії, показники та рівні сформованості. Науково обґрунтовано та уточнено змістовну характеристику поняття “девіантна поведінка”. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено структурну модель формування готовності студентів університету до роботи з підлітками-девіантами. Встановлено, за яких педагогічних умов ця модель буде реалізована у процесі вузівського навчання майбутніх учителів.

Ключові слова: девіантна поведінка, підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, готовність студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки, компоненти готовності, тренінгова технологія навчання.

Аннотація

Вейланде Л.В.-В. Подготовка студентов университета к работе с подростками девиантного поведения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04. – теория и методика профессионального образования. – Южно-Украинский государственный педагогический университет имени К.Д. Ушинського (г. Одесса), Одесса, 2005.

В диссертации исследуется проблема подготовки будущих учителей к работе с подростками девиантного поведения.

В первом разделе диссертации проведен анализ состояния исследуемой проблемы в литературе; определены понятия "готовность студентов университета к работе с подростками девиантного поведения", "подготовка студентов университета к работе с подростками девиантного поведения", выделены компоненты готовности; уточнена содержательная характеристика понятия «девиантное поведение»; рассмотрен феномен социального сиротства, как один из факторов формирования девиантного поведения подростков.

Девиантное поведение определяется нами как поведение, которое является следствием процессов дезадаптации. В отличие от простых отклонений в поведении подростков, девиантное поведение имеет характер стереотипного, стойкого образования и приводит к формированию модели поведения субъекта. Характерологической чертой такого поведения является значительный ущерб для дальнейшей социализации личности подростка.

Подготовка студентов университета к работе с подростками девиантного поведения рассматривается как процесс формирования у студентов совокупности научно-педагогических знаний, профессионально-педагогических умений и навыков, а также качеств личности, которые обуславливают эффективное решение задач коррекционно-воспитательной работы с подростками девиантного поведения. Компонентами профессиональной подготовки студентов к работе с подростками девиантного поведения названы целевой, содержательный, технологический. Готовность студентов к работе с подростками девиантного поведения рассматривается как результат подготовки.

Готовность студентов университета к работе с подростками девиантного поведения рассматривается как конечное целостное активное

личностное образование, которое представляет собой синтез ее мотивационной, эмоционально-волевой, умственной, операциональной подготовленности к осуществлению коррекционно-воспитательной работы с подростками девиантного поведения. В структуре общей готовности будущего учителя к работе с подростками девиантного поведения было выделено ряд компонентов: когнитивный, деятельностный, мотивационный, эмоционально-волевой, оценочно-прогностический.

Во втором разделе определены критерии, показатели и уровни сформированности готовности будущего специалиста к работе с подростками девиантного поведения; описана методика диагностики выделенного качества и разработана структурная модель формирования готовности студентов университета к работе с подростками девиантного поведения; определены педагогические условия формирования готовности учителя к данному виду профессиональной деятельности; проанализированы полученные результаты.

Определение сущности готовности будущего учителя к работе с подростками девиантами позволило разработать критерии, показатели и уровни сформированности данного качества.

На формирующем этапе эксперимента была разработана структурная модель формирования готовности студентов университета к работе с подростками девиантного поведения. Структура экспериментальной модели включала: цели и задачи формирования готовности, педагогические условия, компоненты готовности, диагностику уровня готовности, критерии, показатели и уровни готовности студентов классического университета с подростками девиантного поведения. В ходе исследования было установлено, что педагогическими условиями, обеспечивающими формирование готовности будущего учителя к работе с данной категорией подростков, являются: пополнение содержания профессиональной подготовки будущих учителей теоретическими вопросами по проблеме девиантного поведения подростков; обеспечение будущих учителей навыками и умениями коррекционно-воспитательной работы; организация комплекса тренинговых занятий контекстного характера.

Анализ результатов исследования свидетельствует, что по всем установленным критериям показатели экспериментальных групп значительно выше контрольных, что подтверждает эффективность предложенной экспериментальной модели и педагогических условий.

Ключевые слова: девиантное поведение, подготовка студентов университета к работе с подростками девиантного поведения, готовность студентов университета к работе с подростками девиантного поведения, компоненты готовности, тренинговая технология обучения.

Annotation**Veylande L.V.-V. The preparation of students for work with teenagers of deviant behavior. – Manuscript.**

The Dissertation for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – theory and methods of professional education. K.D.Ushynsky South-Ukrainian State Pedagogical University (Odessa), Odessa, 2005.

The thesis has studied the problem of the preparation of the students for work with the teenagers of deviant behavior. The concept “deviant behavior“ was scientifically grounded and the informal characteristic of the concept was determined. The essence of the preparedness of the future teachers for work with the teenagers of deviant behavior was determined; its components, criteria and levels of development were examined. The model of forming the preparedness of university students for work with teenagers - deviants was theoretically grounded and experimentally proved. The pedagogical conditions, under which this model will be realized in the process of higher education of the future professionals, were determined.

Key words: deviant behavior, professional preparedness, components of preparedness for work with teenagers of deviant behavior, training technology of teaching.